

The Abraham Arbesfeld
Kollel Yom Rishon

Sunday Morning Learning Program for Men

WWW.KOLLELYOMRISHON.ORG

*Altar Asylum, Blood
Avengers and Cities of
Refuge: An Analysis
of the ABC's of
Unintentional Killing*

Rabbi Shmuel Hain
כה' שבט תשע"א • January 30, 2011

1. שמות פרק כא

(יב) מכה איש ומת מות יומת: (יג) ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתו לך מקום אשר ינוס שמה: ס (יד) וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות: ס

2. במדבר פרק לה

(ט) וידבר ה' אל משה לאמר: (י) דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם כי אתם עברים את הירדן ארצה כנען: (יא) והקרייתם לכם ערים ערי מקלט תהיינה לכם ונס שמה רצח מכה נפש בשגגה: (יב) והיו לכם הערים למקלט מגאל **ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט**: (יג) והערים אשר תתנו שש ערי מקלט תהיינה לכם: (יד) את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען ערי מקלט תהיינה: (טו) לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם תהיינה שש הערים האלה למקלט לנוס שמה כל מכה נפש בשגגה: (טז) ואם בכלי ברזל הכהו וימת רצח הוא מות יומת הרצח: (יז) ואם באבן יד אשר ימות בה הכהו וימת רצח הוא מות יומת הרצח: (יח) או בכלי עץ יד אשר ימות בו הכהו וימת רצח הוא מות יומת הרצח: (יט) **גאל הדם הוא ימית את הרצח** בפגעו בו הוא ימיתנו: (כ) ואם בשנאה יהדפנו או השליך עליו בצדיה וימת: (כא) או באיבה הכהו בידו וימת מות יומת המכה רצח הוא גאל הדם ימית את הרצח בפגעו בו: (כב) ואם בפתע בלא איבה הדפו או השליך עליו כל כלי בלא צדיה: (כג) או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות ויפל עליו וימת והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו: (כד) ושפטו העדה בין המכה ובין גאל הדם על המשפטים האלה: (כה) והצילו העדה את הרצח מיד גאל הדם והשיבו אתו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה וישב בה עד מות הכהן הגדל אשר משח אתו בשמן הקדש: (כו) **ואם יצא יצא הרצח את גבול עיר מקלטו אשר ינוס שמה**: (כז) **ומצא אתו גאל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו ורצח גאל הדם את הרצח אין לו דם**: (כח) **כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדל ואחרי מות הכהן הגדל ישוב הרצח אל ארץ אחזתו**: (כט) והיו אלה לכם לחקת משפט לדרתיכם בכל מושבתיכם: (ל) כל מכה נפש לפי עדים ירצח את הרצח ועד אחד לא יענה בנפש למות: (לא) ולא תקחו כפר לנפש רצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת: (לב) ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן: (לג) ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו: (לד) ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שכן בתוכה כי אני ה' שכן בתוך בני ישראל: פ

3. דברים פרק ד

(מא) אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן **מזרחה שמש**: (מב) לנס שמה רוצח אשר ירצח את רעהו בבלי דעת והוא לא שנא לו מתמל שלשום ונס אל אחת מן הערים האל וחי: (מג) את בצר במדבר בארץ המישר לראובני ואת ראמת בגלעד לגדי ואת גולן בבשן למנשי: (מד) וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל:

4. דברים פרק יט

(א) כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר ה' אלהיך נתן לך את ארצם וירשתם וישבת בעריהם ובבתיהם: (ב) שלוש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר ה' אלהיך נתן לך לרשתה: (ג) תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך אשר ינחילך ה' אלהיך והיה לנוס שמה כל רצח: (ד) וזה דבר הרצח אשר ינוס שמה וחי אשר יכה את רעהו בבלי דעת והוא לא שנא לו מתמל שלשום: (ה) ואשר יבא את רעהו ביער לחטב עצים ונדחה ידו בגרון לכרת העץ ונשל הברזל מן העץ ומצא את רעהו ומת הוא ינוס אל אחת הערים האלה וחי: (ו) פן ירדף גאל הדם אחרי הרצח **כי יחם לבבו** והשיגו כי ירבה הדרך והכהו נפש ולו אין משפט מות כי לא שנא הוא לו מתמול שלשום: (ז) על כן אנכי מצוך לאמר שלש ערים תבדיל לך: ס (ח) ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבתך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבתך: (ט) כי תשמר את כל המצוה הזאת לעשתה אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלהיך וללכת בדרכיו כל הימים ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה: (י) ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה והיה עליך דמים: ס (יא) וכי יהיה איש שנא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש ומת ונס אל אחת הערים האל: (יב) ושלחו זקני עירו ולקחו אתו משם ונתנו אתו ביד גאל הדם ומת: (יג) לא תחוס עינך עליו ובערת דם הנקי מישראל וטוב לך: ס

5. משנה מסכת מכות דף יא עמוד ב (סוף המשנה)

...רוצח שיצא חוץ לתחום ומצאו גואל הדם - רבי יוסי הגלילי אומר: מצוה ביד גואל הדם, ורשות ביד כל אדם; רבי עקיבא אומר: רשות ביד גואל הדם, וכל אדם (אין) חייבין עליו.

6. תלמוד בבלי מסכת מכות דף יב עמוד א

רוצח שיצא חוץ לתחום וכו'. ת"ר: +במדבר ל"ה+ ורוצח גואל הדם את הרוצח - מצוה ביד גואל הדם, אין גואל הדם רשות ביד כל אדם, דברי רבי יוסי הגלילי; ר' עקיבא אומר: רשות ביד גואל הדם, וכל אדם חייבין עליו. מאי טעמא דרבי יוסי הגלילי? מי כתיב אם רצח? ורבי עקיבא? מי כתיב ירצח? **אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב**: רוצח שיצא חוץ לתחום, ומצאו גואל הדם

והרגו - נהרג עליו. כמאן? לא כר' יוסי הגלילי ולא כר' ע! הוא דאמר כי האי תנא; דתניא, ר' אליעזר אומר: +במדבר ל"ה+ עד עמדו לפני העדה למשפט - מה ת"ל? לפי שנאמר: +במדבר ל"ה+ ורצה גואל הדם את הרוצח, יכול מיד? ת"ל: עד עמדו לפני העדה למשפט. ורבי יוסי עקיבא, האי עד עמדו לפני העדה למשפט מאי דרשי ביה? ההוא מיבעי ליה לכדתניא, רבי עקיבא אומר: מנין לסנהדרין שראו אחד שהרג את הנפש, שאין ממיתין אותו עד שיעמוד בב"ד אחר? ת"ל: עד עמדו לפני העדה למשפט, עד שיעמוד בב"ד אחר.

7. חידושי הריטב"א מסכת מכות דף יב עמוד א

עד עמדו לפני העדה למשפט. פי' כדי שיהו העדה מתרין בו שאם ישע מכה ואילך לצאת חוץ לתחומו או אם לא ירצה לדור שם שיהא דמו מותר מכאן ואילך לגואל הדם אם יצא חוץ לתחומו.

8. תוס' שאנ"ץ מכות י:

ונתן אותו ביד גואל הדם - בספרי דריש גואל הדם הוא ימית את הרוצח שומע אני יהרגנו בידו בינו לבין עצמו ת"ל כל מכה נפש לפי עדים מגיד שאין הורגו בב"ד ובעדים. מכאן אנו למידין דגואל הדם אינו רשאי להרוג את הרוצח יותר משאר אדם וגואל הדם לא הוזכר כי אם למצוה שמצוה שיהרג רוצח ע"י גואל הדם. ודאי ר"י ור"ע דפליגי אם שאר בני אדם נהרגין עליו כשיצא חוץ מעיר מקלטו לא ס"ל:

9. ספרי במדבר פרשת מסעי פיסקא קס-קסא

(קס) והיו לכם הערים למקלט מגאל למה נאמר לפי שהוא אומר ורצה גואל הדם את הרוצח אין לו דם שומע אני יהרגנו בינו לבין עצמו ת"ל ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט... גואל הדם ימית את הרוצח למה נאמר והלא כבר נאמר גואל הדם [הוא ימית את הרוצח בפגעו בו] הוא ימיתנו ומה ת"ל גואל הדם ימית את הרוצח שיכול אין לי אלא מי שיש לו גואל מי שאין לו גואל מנין ת"ל גואל הדם מכל מקום... ואם יצוא יצא הרוצח וגו', ומצא אותו גואל הדם ורצה אותו, בכל אדם: (סליק פיסקא). (קסא) והיו אלה לכם לחקת משפט לדרתיכם, שינהוג הדבר לדורות: בכל מושבותיכם, בארץ ובחוץ לארץ: כל מכה נפש לפי עדים ירצה את הרוצח וגו' למה נאמר לפי שהוא אומר ורצה גואל הדם את הרוצח אין לו דם שומע אני יהרגנו בינו לבין עצמו ת"ל כל מכה נפש לפי עדים וגו' מגיד שאין הורגו אלא בעדים דברי ר' יאשיהו. ר' יונתן אומר כל מכה נפש לפי עדים ירצה את הרוצח למה נאמר לפי שהוא אומר ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט שומע אני יהרגנו בבית דין שלא בעדים ת"ל כל מכה נפש לפי עדים ירצה את הרוצח מגיד שאין הורגו אלא בבית דין ובעדים:

10. רש"י מסכת מכות דף יב עמוד א

גמ' דתניא ר' אליעזר אומר עד עמדו לפני העדה למשפט - משמע דעכ"פ ב"ד דנין אותו להריגה...

11. רבינו חננאל שם

הריגת הרוצח: מצוה ביד גואל הדם וביד כל אדם רשות דברי ר' יוסי הגלילי. ר' עקיבא אומר: רשות ביד גואל הדם, וכל אדם אין חייבין עליו. משום דרב אמרו רוצח שיצא חוץ לתחום קודם שיגמר דינו לגלות ומצאו גואל הדם והרגו - נהרג עליו. ומתמהינן כמאן אמר רב לשמעתיא לא כר' יוסי הגלילי דאמר מצוה ולא כר' עקיבא דאמר רשות, מ"מ לתרוייהו פטור? ואמרינן רב דאמר כר' אליעזר וכו'.

12. חידושי הר"ן סנהדרין מה. ד"ה מנין

מנין שאם אין לו גואל הדם שב"ד מעמידין לו גואל הדם פירש"י ז"ל לענין רוצח בשגג' שיצא חוץ לעיר מקלטו במזי' שמצוה ביד גואל הדם להורגו שנא' ורצה גואל הדם את הרוצח וקשה דבהדיא איתא בפ' אלו הן הגולין (יב.) ת"ר ורצה גואל הדם את הרוצח מצוה ביד גואל הדם אין גואל הדם רשות ביד כל אדם דברי ר' יוסי הגלילי ר"ע רשות ביד גואל הדם וכל אדם חייבין עליו וקיי"ל כר"ע וא"כ הכא לא אשכחן שיעמידו ב"ד אדם אחר תחת גואל הדם להורגו. ועוד קשה דהאי קרא דהכא דגואל הדם ימית את הרוצח בפגעו בו לא כתיב גבי שוגג אלא גבי מזיד. ועוד דהתם איכא אוקימתא דרב טובי' בר מתנא אליבא דר"א דרוצח שיצא חוץ למקלטו והרגו גואל הדם נהרג עליו אלא שמעמידין אותו לפני ב"ד והם ישפטו אותו למות על שיצא חוץ לעיר מקלטו. לפיכך משמע דהך ברייתא דהכא מיירי בין ברוצח במזי' בין ברוצח בשוגג שיצא חוץ לעיר מקלטו ובא לב"ד לדונו שגואל הדם יטעון טענותו בפני ב"ד על שראוי להמיתו ושם אין לו גואל הדם שב"ד יעמיד אדם אחר תחת גואל הדם שיטעון בחובת הרוצח וכדאמרי' בפ"א דיני ממונו' חובתיה דמאן חובתיה דגואל הדם אלמא הוא טוען כל טענו' שיוכל לטעון גגד הרוצח וגו"כ כששפטו ב"ד את הרוצח למות מצוה ביד גואל הדם להמיתו שישפוך עליו חמתו ואם אין שם גואל הדם מצוה ביד אחר להמיתו וכה"ג יעלו דברי רש"י ז"ל על נכון אלא דלאו דוקא רוצח מזיד אלא אף רוצח שוגג שיצא חוץ לעיר מקלטו.

13. בית הבחירה למאירי מסכת סנהדרין דף מה עמוד ב

בהורג נפש במזיד נאמר בפרשת אלה מסעי גואל הדם הוא ימית את הרוצח ר"ל שמצוה עליו להשתדל במיתתו ואם אין שם גואל או שאינו רוצח או שאינו יכול בי"ד מעמידין מי שישתדל על כך עד שיביאוהו לידם וידינוהו ויש שפירשו שמועה זו בהורג בשוגג שיצא מעיר מקלטו וזה אינו שזה אין בו אלא שרשות ביד גואל הדם ואף שאר כל אדם אין נהרגין עליו כמו שיתבאר במקומו אבל בית דין אין נזקקין בזה כלל וכן אין לפרשה במזיד בלא התראה או בעד אחד שאף זה אין מצוה ביד גואל הדם אלא שהוא פטור אם הרגו וכן אין בית דין נזקקין לכך:

14. תלמוד בבלי מסכת מכות דף י עמוד ב

אמר רב הונא: רוצח שגלה לעיר מקלט, ומצאו גואל הדם והרגו - פטור. קסבר: +דברים י"ט+ ולו אין משפט מות, בגואל הדם הוא דכתיב. מיתבי: ולו אין משפט מות, ברוצח הכתוב מדבר; אתה אומר: ברוצח, או אינו אלא בגואל הדם? כשהוא אומר: +דברים י"ט+ והוא לא שונא לו מתמול שלשום, הוי אומר: ברוצח הכתוב מדבר! הוא דאמר כי האי תנא; דתניא: ולו אין משפט מות, בגואל הדם הכתוב מדבר; אתה אומר: בגואל הדם הכתוב מדבר, או אינו אלא ברוצח? כשהוא אומר: +דברים י"ט+ כי לא שונא הוא לו מתמול שלשום - הרי רוצח אמור, הא מה אני מקיים ולו אין משפט מות? בגואל הדם הכתוב מדבר.

15. חידושי הריטב"א מסכת מכות דף יב עמוד א

א"ר זוטרא בר טוביא אמר רב רוצח שיצא חוץ לתחום ומצאו גואל הדם והרגו נהרג עליו. וכתב רבינו מאיר הלוי ז"ל דהא פליגא אדרב הונא דלעיל (י' ב') דאמר רוצח שגולה לעיר מקלטו והרגו גואל הדם בדרך פטור דהשתא היכא שהשיגו בדרך והרגו פטור היכא דיצא משם מיבעיא דפטור ע"כ, וכן היה סובר מורי הרב הלוי ז"ל דההיא דרב הונא פליגא ואיהו דאמר כר' יוסי וכו"ע וכסתם מתני' ולהלכתא כוותיה, וקשיא לי היכי לא מפרש לה תלמודא, ואי לאו דמסתפינא מרבוותין ז"ל הוה אמינא דטעמי דפליגי ניהו ולא פליגי, דדלימא בהא דהכא מודה ר"ה דגואל הדם נהרג עליו כיון שכבר קלטוהו מחיצות לרוצח ודעתו לחזור שם, והוא הדין שהיה אפשר לומר דאפילו לר"ע ולר' יוסי דאמרי הכא שאינו נהרג הוה אמרי התם נהרג דשאני הכא שפשע הרוצח בעצמו לצאת חוץ למקלטו מה שאין כן התם שהיה בורח למקלטו, והיינו (דהצריך) [דפריך] התם [א] דרב הונא ולא אוקימנא בתנאי דהכא כלל, כנ"ל.

16. ירושלמי סנהדרין ח:ז

כתיב אם במחנת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים תני רבי חייה במחנתת אין לו דמים חוץ למחנתת יש לו דמים תני רבי שמעון בן יוחאי אפילו חוץ למחנתת אין לו דמים לפי שממונו של אדם חביב עליו כנפשו חמי ליה אזיל בעי מיסב ממוניה מיניה וקאים עליו וקטליה רב הונא אמר נטל את הכיס והפך את פניו לצאת והלך לו ועמד עליו והרגו אין ההורגו נהרג מה טעמא דרב הונא כי יחם לבבו.

מקורות לפרק אלו הן הגוליו- גואל הדם, עיר מקלט/גלות, רציחה בשגגה

א) פתיחה וסקירה כללית

1. **פרשיות בתורה:** שמות כא:יב-יד, במדבר לה:א-לד, דברים ד:מא-מד, שם יט:א-יג, (יהושע כ:כא)
2. **גלות, גואל הדם, הצלה, מנוס, ומקלט בתנ"ך:** אדם, קין- בראשית ד:א-טז, (ד:יד, במדבר לה:כז), מדרש הובא בתורה שלמה שם אות ק, רש"י שם ד:טז, בראשית ה:כט ורשב"ם שם עשו- בראשית רבה תולדות פרשה סז **יעקב**- מדרש תנחומא ויצא סימן א **ראובן**- בראשית לז:כב, במדבר לה:כה, בראשית רבה פרשת וישב פד:טו **משה**- שמות ב:יא-כג, משך חכמה שם ד:יט (**בנ"י ממצרים**- שמות יד:טו) **אשה תקועית ודוד**- שמואל ב פרק יד, (רד"ק שם יד:ז, רלב"ג שם יד:ז, יא) **אדניהו/יואב**- מלכים א:א-ג, נג, שם ב:כה-לה **"גואל"** בתנ"ך- ויקרא פרק כה, ובמיוחד כה:כה, כה:מז-נב, רות ד:ג-ד
3. **ספרות התנאים:** משניות מכות פרק ב', תוספתא מכות פרק ב' וכתב יד, מדרשי הלכה על שמות, במדבר, דברים

ב) גואל הדם

4. **מזיד:** גמ' סנהדרין מה: "אמר שמואל... בפגעו בו מכל מקום", רש"י שם ד"ה גואל, מאירי שם, חידושי הר"ן שם
5. **"ע, ר' ישמעאל, ר' אליעזר:** משנה יא: (בסוף), גמ' יב. "רוצח שיצא... בן בנו", רש"י, ר"ח, ריטב"א, מאירי, תוס' ר"פ ד"ה יכול, רש"י שם, תוס' שאנץ י: ד"ה ונותן, ר"ן סנהדרין הנ"ל
6. **רב הונא:** גמ' י: "אמר רב הונא רוצח... עד תנן", רש"י שם, מאירי שם, ריטב"א שם, ירושלמי סנהדרין ח:ז
7. **שיטת הרמב"ם:** רמב"ם הל' רוצח ושמירת הנפש א:א-ב, ה:ז-יא, נו"כ שם, מנ"ח תי"ח, (רבינו הלל על הספרי), רמב"ם שם ו:ד-ה, ראב"ד שם, כס"מ שם, אור שמח הל' מלכים ג:י, קצות ב:א

8. **מנין המצוות:** רמב"ם כותרת להל' רוצח ושמירת הנפש, השגות הרמב"ן לספה"מ של הרמב"ם שכחת העשין יג, (מגילת אסתר שם), סה"מ לרס"ג ל"ת רעד, (ריפ"פ שם באריכות)
9. **גדר, אופי, נ"מ:** רמב"ם מורה נבוכים ג:מ, ריפ"פ על הרס"ג פרשה יז, רב הירש עה"ת במדבר לה:יב, רב שד"ל שם, רבינו ירוחם- נתיב לב, שיעורי ר' שמואל מכות אות שעט

ג) אופי דין גלות לעיר מקלט: הצלה/הגנה, עונש, כפרה, therapeutic

10. **ניסוחים בתורה ובש"ס:** פרשיות הנ"ל, משניות מכות, גמ' ב: "מעידין אנו...כדר"ל, שם ח: "והבן גולה...קמ"ל", גמ' י: "ר"ש בן לקיש...גולה", שם יא: "מ"ט...דמכפרא", ירושלמי יומא ז:ג "רבי סימון...כאן במזיד"
11. **ניסוחים בראשונים ובאחרונים:** תוס' יא: ד"ה מידי, תוס' ט. ד"ה אמר ליה, ריטב"א ב: ד"ה והיא, שם יא: ד"ה מידי, מאירי שם, תוס' שאנ"ץ ב: ד"ה והני, מהרש"א חידושי אגדות י: ד"ה א', אור שמח הל' רוצח ו:יב "אמנם"
12. **היקף:**
- a. **גלות ע"י הודאת עצמו- משנה ב.** רש"י שם ד"ה שחייב, תוס' שם ד"ה מעידין #2, ריטב"א ב. ד"ה מעידין ובהערות 62-65 שם, צפנת פענח ב: ד"ה השאלה
- b. **ישראל שהרג גר תושב/עבד- גמ' ט.** רש"י שם, תוס' שם ד"ה אלמא, ריטב"א שם ד"ה אמר רב כהנא, רמב"ם וראב"ד הל' רוצח ה:ג, רמב"ם שם ב:יא, צפנת פענח י. ד"ה הללו קולטות, אור שמח הנ"ל, מנ"ח תי:ג-ד ובהערות א-ב שם
13. **מקומות מקלט לא-רגילים:**
- a. **מזבח- מכילתא משפטים כא:יד,** מלכים א א:נ-נג, שם ב:כה-לה, ירושלמי מכות ב:ז, גמ' יב. "אמר רב יהודה אמר רב...והוא זר היה", רמב"ם הל' רוצח ה:יב-יד ונו"כ שם, שו"ת הרשב"א א:תקכד, ערוך לנר יב, מנ"ח תי:כב
- b. **עיר מקלט לרוצח במזיד קודם גמר דין- משנה ט:** "רבי יוסי בר יהודה... ", גמ' י: "אמר מר בשגגה... אינן קולטות", רש"י שם, תוס' שם ד"ה והא, ריטב"א שם ד"ה אין, תוס' יו"ט משנה ב:ו
- c. **ערי הלויים- גמ' י.** "ותו ליכא...אינן קולטות", מש' וגמ' יג, צפנת פענח הנ"ל
- d. **תחום עיר מקלט- משנה יא:** גמ' יב. "כשם...למחילות", מאירי שם "אע"פ", רמב"ם ח:ט-יא
14. **מיתת כהן גדול:** במדבר לה:כה, כה, ספרי במדבר שם פיסקא קס ד"ה והצילו העדה, רש"י שם, משנה וגמ' יא. - יב. עד רבי יהושע מודה", רמב"ם מורה נבוכים ג:מ, עקידת יצחק עה"ת שם, שפת אמת, רב הירש, אמיתתה של תורה במדבר 221-226

ד) רציחה בשגגה

15. **הגדרת רוצח בשגגה:** במדבר לה:טו-כד, ספרי שם, משנה וגמ' מכות ז.ז-ז:עד "עד שיפול דרך נפילה", גמ' שם "תנו רבנן...דלא מיהדק", משנה וגמ' ז:ז-ח, תוספתא ב:א-ו, גמ' שם ט. בענין אומר מותר, תוס' שם ד"ה אמר, רמב"ם הל' רוצח ו:א-ד, יב, ספר הערוך ערך "מת", מכילתא שמות מהד' הורוויץ עמ' 262 הערה 11, משנה סנהדרין ט:א
16. **"רשות":** משנה ח, גמ' ח-ה: "הזורק את האבן...ולהביא", רש"י שם, תוספתא מכות ב:ה
17. **אב ובן, הורג נפש ועבירה אחרת:** משנה ח, גמ' שם "והבן גולה", ספרי זוטא במדבר לה:יא
18. **היחודיות של עוון שפיכות דמים:** הפסוקים הנ"ל, גמ' שבת לג. "בעון שפיכות דמים...", כיפה: משנה סמהדרין פא:, חידושי הר"ן שם, מאירי שם, יד רמ"ה שם, בכל מיתה שאתה יכול להמיתו: תוס' סמהדרין מה: ד"ה משום, תוס' מכות ב. ד"ה כל, ר"ן סנהדרין פ: ד"ה ש"מ, רמב"ם הל' רוצח א-א-ה, ד:ח-ט, הל' סנהדרין יד:ח